

náltattam, hogy a Károlyban eltemetett gyerekkori barátom és játszótársam sírját meglátogassam, a 13. gyalogezredbeli főhadnagyét, aki 1916-ban százada élén halt hősi halált és később a III. osztályú Vas-koronarenddel jutalmazták.

Délután érkeztem Hencz bácsi házához, ő a kapu előtt feketébe öltözötten várt, mindjárt melegen megöleltük egymást. Nem lehet elmondani azt, ami feltört annak az öreg katonának a szívéből; megindultan emlegette Édesapámat, s hogy ő szegény már nem érthette ezt meg, én pedig az öreg ezüst érdemkeresztjét, hogy hogy is volt az akkor. Nagyon jólesett neki, boldogan meg is mutatta a patinás, öreg érdemjelet, de legyintett is mondván, mi ez? S a mellemen lévő szalagsávokra mutatott. Elmondtam temetőlátogatási tervemet és kértem, tartson velem. Gépkocsin a temetőbe mentünk, ahol annyi év után szinte pillanatok alatt rátaláltam a sírra, ugyanis annak idején részt vettem Pista barátom temetésén, akit szülei hazahozattak. Jól olvasható feliraton ez állt: Lipták István honvéd főhadnagy hősi halált halt. Élt 23 évet. Én akkor már a 46. éveimet tapostam.

Még két-három ízben voltam Károlyban, de az öreg Hencz bácsit csak egyszer láttam még, életem egyik legszomorúbb pillanatában. 1944 októberében a szörnyű visszavonulást Erdélyből a 2. hadsereg kötelékében csináltam végig, s utunk Károlyon keresztül vezetett. Úgy éreztem, hogy mindent, amivel a sorsom megajándékozott, egyszerre és kamatostól vissza akarja venni tőlem, talán vissza is vette. A gépkocsiból egy-egy pillanatra megláttam Hencz Lajos bácsit, aztán a templomot, a laktanyát, az országzászló üres rúdját, minden mint egy visszafelé száguldó film villant el szemem előtt a rég- és közelmúlt sok-sok emlékével. Ez a szívfájdító kép keretezi ma is bennem azt a külön világot, amit a szülőhely emlékei jelentenek az ember életében.

*

Az ezrednél – hiszen mégiscsak ez volt a legfontosabb – nagy elszántsággal láttam munkához. Mindenekelőtt a szedett-vedett ember-sokaság közös szellemét kellett kialakítani, mert a harcoló alakula-

tokhoz kimazsolázott menetzászlóaljok kiállítását követően a továbbszolgálókkal és erdélyi átképzettekkel feltöltött állomány személyi és anyagi színvonala siralmas volt. A közös szellem is már nagyon megfogyatkozott a mi népünkben. Éreztem, hogy a magam csalódottsága valamilyen formában az egyszerű emberekben is ott lakozik, hazafias szónoklással és pusztán keménységgel ez ellen hadakozni céltalan. Az örökösen változó, átmeneti helyzetben már alig számíthattam arra, amire korábban mindig, hogy a katonai szolgálat rendjének emberképző, nevelő hatása kiforrjon. Mert volt ilyen, erről meggyőző tapasztalataim voltak még a közeli évekből is. De most az emberek érthető, fájdalmas lelki ziláltságán és közömböségén kellett úrrá lenni; napi életüket kellett – ha szabad így mondanom – „fölemelni”.

1944. január 1-től ezredesként szolgáltam

Az elterjedt régi gyakorlattól eltérően nagy súlyt helyeztem arra, hogy az embereknek kellemes, de legalábbis rendezett közös helyiség álljon rendelkezésére, ahol játékok is vannak s a szabad idejüket eltölthetik, illetőleg tányérból, evőeszközökkel fogyaszthatják el főétkezéseiket. A laktanyán kívül, őrségen stb. lévők részére az ételek elvitelére könnyen szállítható, zárt edényeket készítettem az addig használatos vödörök helyett. Ha valaki érdemes lett dicséretre, vagy éppen kitüntetés érte, ünnepélyesen adtam át és a tiszt étkezőben vendégem volt, velem szemben ült, akár alezredestől, akár rendfokozat nélküli honvédről volt szó. Ha a környezetemből idősebbeket vagy érdemesebbeket áthelyeztek, elutazásakor a pályaudvaron személyesen búcsúztattam az egységtől kirendelt küldöttség élén.

Azokban az időkben is szükségét éreztem, hogy az emberek laktanyán kívüli életébe is bekapcsolódjak, és széles alap teremtdőjék az egymást segítő-támogató tevékenység számára, elsősorban a harcúterben lévők családjai irányában. Bizottságot jelöltem ki, melyben tiszt, altiszt, legénység együtt volt képviselve, feladatukul szabtam, hogy

alárendeltjeik belső életének kérdései mellett külső helyzetük adott-ságait felmérjék, megismerjék s javaslatot tegyenek, hol és miben kell segítségükre sietni, sorsukkal közösséget vállalni. Ez az elgondolás kiváló eredményeket hozott. Erkölcsi támogatástól kezdve anyagi segítségig mindent megadtam az arra érdemeseknek vagy rászorulóknak, mert ez volt az, ami minden más előtt tekintetbe jött. Segítség munkaerővel, fuvarral, utánjárással, élelmiszer-juttatással, tüzelőbeszerzéssel szinte mindennapos volt. Össze is hoztam egy-két alkalommal a családokat, hogy alkalmuk legyen találkozni és ügyesbajos dolgaikról beszélgetni. A tisztai étkezőben gyűltek össze a városban és környékén fellelhetőek közül sokan, együtt volt itt a hadosztályparancsnok tábornok felesége, a kisiparos felesége, a szabadságon lévő katona földműves feleségével – minden különbség nélkül. És ott volt azon a tisztikar által adott teán az ezredparancsnok, a tisztek, altisztek mellett több tisztos és rendfokozat nélküli ember is. Szóval demokratikus együttes volt, csak akkor még nem így hívták, s azt sem tudtuk, hogy ez külön érdem. Régen katonáéknál szokás volt az együvértartozás, az egyszers ilyenféle kifejezése, gyakorlása, s ha most szűkösebben adódott is rá lehetőség, annál inkább igyekeztem megvalósítani. A hozzátartozók látogatásai alkalmával középük mentem, embereimre a családtagok előtt sok dicséretet osztottam, akkor is, ha kevésbé szolgáltak rá, az itt-ott behozott porontyokat megsimogattam, a körém csoportosuló asszonyokkal elbeszélgettem, egyszer – ma is mosolygok rajta – eljöttemkor megéjeneztek.

De sok-sok gondolatomat nem tudtam már valóra váltani a mindent átalakító szerencsétlen körülmények miatt. A viszonylag rendezett életnek 1944. augusztus 23-ával egycsapásra véget vetett a román átállás. Az ekkorra már jócskán legyengült pótezredemet felriasztották, 26-án Nagyváradról elszállították egyenesen harci bevetésre.

Az ezután következő napok eseményeit naplószerű részletességgel rögzítette később elmondott vallomásom, mert sajnos rákényszerítettek a magam védelmére, ugyanis helytállásunk jutalmaként hadbírói eljárást tettek folyamatba ellenem parancs késedelmes teljesítése illetve megtagadása vádjával, miután Torda alatt nem úgy sikerültek a dolgok, ahogy azt magasabb parancsnokaink elképzelték,

s engem dobtak oda szégyenükre bűnbaknak. Védekezésem gépelt leirata és az ügyben keletkezett más okmányok kezembe kerültek és ma is birtokomban vannak (ezeknek köszönhettem utóbb igazoláso-mat is 1946-ban, miután a kaposvári szűrőállomásról a Katpol megbízottja futni hagyott). Mivel tájékoztatásul szolgálhatnak a hadtörté-nelem számára is a tordai harcok első szakaszáról, függelékül írásom-hoz csatolom a dokumentumokat. Ezekben minden megtalálható, amire ma már ilyen pontosan talán nem emlékeznék különben, de va-lójában inkább csak nem szeretnék és emlékezetemből kitörölni kí-vánám mindazzal együtt, ami utána következett. Fel kell azonban idéznem a hűség kedvéért; fő vonalaiban elmondom a történéseket, keserves megpróbáltatásunkat, személyes meghurcoltatásomat.

Augusztus 26-án pótezedemet Kolozsvár térségébe indították s az azt fedező feleki magaslatokon bevetésre kerültünk. Ettől kezdve állandó harcalkalmazásban voltunk és kisebb harcokkal, rendkívüli menetteljesítmények árán, az utolsó három napban közel 60 kilomé-teres előnyomulás után érkeztem szeptember 6-án estére Felvinc köz-ség elé.

Itt a 2. hadtest tájékoztató vezérkari tisztjétől azt az értesülést nyertem, hogy másnap, 7-én előreláthatólag csak délután lesz továb-bi előrenyomulás. Nagyon örültem, hogy embereimet sikerül végre kicsit pihentetnem és rendesen étkeztetnem, mert elindulásunk óta ilyenben részünk nem volt. De örömöm hamar elszállt, mert bár a be-érkezés az éjszaka nagyobb részében még folyt, hajnalban már pa-rancs érkezett, hogy a Maroson való átkelés, valamint a déli parton tartós jelenlét megteremtése vár úgyszólván azonnal ránk. Tudni kell, hogy a folyón való átlépés még alacsony vízállás mellett is egyike a legnehezebb harcászati feladatoknak, időt igénylő műszaki és felder-ítő előkészítés nélkül végrehajtása sötétbe ugrás, amit mégis kényte-lenek voltunk megtenni, mert egy tudatlan és tapasztalatlan tovább-szolgáló árkász parancsnok ennek megoldására nem lehetett, nem is volt alkalmas. A hadosztálytól kirendelt légvédelmi üteg és felderítő egység pedig nem jelentkezett időre. Mindemellett a kora reggeli órákban alegységeim vezetőinek kiadtam a továbbiakra nézve a rész-letes parancsokat, de ebben is jó fél óra hátrányt okozott, hogy a

9. póthadosztály parancsnoka, Mindszenty János vezérőrnagy magához rendelt, amikor is nem közölt semmi különösebbet azon felül, hogy a hadtestparancsnok úr, Kiss István altábornagy a tordai kettős átkaroló támadással igen meg volt elégedve s eddig a 25. pótezred mentette meg a hadosztály becsületét. Harcálláspontomra visszatérve nagy bosszúsággal értesültem, hogy a felderítő osztálytól továbbra sem jelentkeztek, az átkelőhely biztosítása még mindig nem történt meg, márpedig enélkül sem tűzérégem, sem a lőszer, élelem és más vonatrészek utávonására nem lehetek képesek, ami lehetetlen kiszolgáltatott helyzetet teremt. A késedelmek tisztázását az összeköttetés szinte teljes hiánya gátolta, de az ekkor még így sem volt több az eredeti parancshoz képest másfél óránál. Ekkor a helyszínre érkezett Mindszenty vezérőrnagy és vele Kiss altábornagy, aki helyzetjelentésemet meg sem engedve olyan hangon és modorban gorombított le, amelyet még nem is hallottam. Nyomban ezt követően érkezett be két óras késéssel Facsar alezredes a felderítésre kirendeltekkel. Eligazításukat már a hadosztályparancsnok úr végezte, de az átkelést aztán én hajtottam végre, érdemleges felderítési adatoknak változatlanul híjával, a gyalogsági részek derékig vízben történt átgázolásával, vonatokat hátrahagyva.

Nem sorolom most el a szeptember 7-i nap rengeteg hajszolt részletét, elég legyen itt, hogy a déli partra nagy keservesen átvitt gyalogságom éjszakáig közel 12 kilométeres mélységbe hatolva jól felszerelt, jelentős román erőkkel került szembe, amelyek mögött erős orosz páncélos támogatás érkezett, míg nekem tűzérégi támogatást nem biztosított a háttérben és a másnap hajnali támadást saját erőmmel kellett megoldanom. Az előnyomulást ezért beszüntettem, csapataimat átszerveztem és élelmezés hiányában is legalább pihentettem. A visszarendelési parancs közvetlenül a támadás megindulása után, 8-án hajnalban az utolsó pillanatban érkezett meg. Aránylag csekély veszteséggel, rendezetten sikerült irányítanom az elszakadást, de a Marosnál megdöbbenve kellett látnom, hogy az előző estére nagy nehezen helyreállított marosújvári hidat már előttünk használhatatlanná tették, újból a gázlón való hosszadalmas átjutáshoz kellett folyamodnunk. A visszavétel még javában folyt, amikor szeptember 8-án dél-

előtt biztonsággal jelenthettem, hogy ezredemet sikerült visszamentenem a kilátástalan helyzetből, amelybe vakon belehajszoltak. Ha nincs az a végeredményben két és fél órányi késedelem és előnyomulásunk gyorsabb, szinte biztos megsemmisülés várt volna ránk.

Ami a késedelmet illeti, azzal kapcsolatban el kell még mondanom, hogy a pótezred személyi és anyagi színvonala eleve leszállított harcértéket képviselt, miután már három teljes harcoló ezredet kiállított, és emberben, fegyverzetben, felszerelésben mindennek a színéjára ezekkel távozott. Most a legénység majdnem teljes egészében erdélyiekből állt, akik néhány hetes átképzés után kerültek harcalkalmazásba, a hivatásos tisztek majd mind továbbszolgálók voltak, a három ludovikás közül is egy idősebb alezredes kórházba került, egy zászlóaljparancsnok századosom megsebesült már ekkorra, segéd-tisztjeim minden ereje elment a hadosztállyal és más egységekkel való összeköttetés biztosítására drót hiányában. A rendkívüli testi igénybevétel, az alvás és ételmezés hiánya pedig mindenkit, embereimet és engem is a legvégsőikig elcsigázott.

A hadosztályparancsnokságon visszatérésünkkor kitüntető figyelemmel fogadtak, az előző napon leváltásomra odarendelt Tomcsányi alezreddessel a hadosztályparancsnok úr közölte, hogy az ügy elintézését nyert s engem is megnyugtatott, hogy minden rendben van, még igazoló jelentést sem kell tenni. Nekiláthattam az új északi parti védővonal kialakításának, amire még reggel, a Maros déli partján, visszavonulás közben kaptam parancsot. A védelmi terület szemrevételezése közben értesültem arról, hogy az eredetileg kijelölt védőkörlet egy zászlóalj kivonása miatt további három kilométerrel kiszélesedik, így mintegy 10 kilométeres vonal átfogó védelmét kell a parancs értelmében úgy megszervezni nappali teljes rejtőzés és mozgástilalom mellett, hogy nyilvánvaló volt, foghíjas zászlóaljaimból a támpontszerű megszállásnál alig futja többre. A hadosztály alá rendelt német páncélvadász főhadnagyot különös igényeivel ezért a parancsnokszághoz irányítottam, hiszen nekem a fedezetét rendszeren ellátó egységem is hiányzott.

Mindszenty vezérőrnagy, akinek már előző nap felhívtam a figyelmét azokra a nehézségekre, melyek a védőkörlet és az állomány

aránytalanságából, a helyenként előnytelen terepadottságokból következtettek és a módosított parancsok értelmezését is kérdésessé tették, szeptember 9-én délelőtt kijött személyes ellenőrzésre a védőállásba. Mindent rendben talált, a Felvincnél lévő különösen megszállandó pont biztosítására tett intézkedéseimet olyannyira elégségesnek vette, hogy az általam pótlólag odarendelt egységet is tovább irányította nyugatra a védelem erősítésére. Aztán sietett vissza, hogy toporzékoló hadtestparancsnokát megnyugtassa. A felvinci védőállásban, ahol én vezettem még 9-én a harcot, meg is álltuk a helyünket, Kiss István altábornagy azonban, aki hadvezéri dicsőségét a visszavonulási parancs óta veszni látta, bennem talált bűnbakot és bosszújának tárgyát: eljárást indított ellenem. A 2. hadsereg később jött, új parancsnoka, Major Jenő vezéreztetett aztán a folyamatba tett indítványt ugyan alaptalannak nyilvánította és az ellenem folyó eljárást félretétette, de parancsnoki beosztásban többé már nem működtem, jóllehet ilyenell ügyem elintézése alatt és után többször megkínáltak.

Katonai pályafutásom érdemileg ezzel a megalázó cirkusszal ért véget, méltatlan véget. Nem szolgált elégtételül, csak nagyon keserű igazolásomul az elkövetkező hadi események véres kudarca, melyekben már nem volt részem, mert kórházba majd rendelkezési állományba kerültem.

A VÉGE

A 2. hadsereg visszavonulásával hatalmas utat jártunk végig – lélekben is – Kolozsvártól Nagykárolyon át észak-északnyugatnak és le a Dél-Dunántúlra, a Balaton mellé, majd Sopron mellől kivezényelve Németországba, idehagyva biztos pusztulásra mindent, ami addig az életünk, mindenünk volt.

1944 karácsonya után négy hónap leforgása alatt átszeltük Németországot Berlintől az Allgäu-i Alpokig. Innen vittek el 1945 május 1-jén a megszálló franciák hadifogságba. Ismerem Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című nagyszerű írását, az „ellenséggel” való elbánás első világháborús krónikáját, s hol van még ettől a hadifogság kenyér-

Visszavonulás 1944 őszén

telensége, embertelen atmoszférája, melynek magam is szenvedő részese lettem! Megismertem azonban Franciaország egy részét, mivel előbb a középhegységben lévő Larzac nevű faluban, majd később Lyon közelében, St. Priest várában tartottak fogva több magyar társammal együtt. Előbbi helyen egy afrikaiaknak szolgáló kiképző tábor barakkjaiban, szörnyű piszok és férgek közepette. Egy idő után azonban sikerült kiharcolnunk, hogy a förtelmes larzaci táborból jobb helyre kerüljünk, mivel mi magyarok nem voltunk a franciákkal hadiállapotban. Áthelyeztek bennünket az omladozó várkastélyba St. Priest-be, ahol osztrákok voltak a foglyok, s valamivel jobb viszonyok uralkodtak. Az utat személyvonaton – persze fegyveres kísérettel – tettük meg, és Béziers érintésével a Földközi-tenger mellett majd a Rhôn völgyén észak felé vittek oda minket. Láthattuk így a pompás tengerpartot, a kivilágított hajók csodás sokaságát, a tenger jellemző nyüzsgését és életét, azután a Rhôn méltán híres, festői völgyét, mert eladdig csak bezárt tehervagonokban fuvaroztak bennünket sok száz kilométeren át.

Maradandó benyomást tett rám még a Rajna vidékén megjárt utam fogságba menet és onnan jövet. Gyalogosan tettünk meg sok-sok kilométert, átkeltünk a hatalmas hídon a Rajna fölött Kehlnél Strassbourgba, ahol a nemzeti fanatizmus olyan megnyilvánulásaival találkoztam, amilyenre talán más nem is képes, csak a forróvérű francia nők. Egész utunk alatt köpködtek, ahol értek inzultáltak, gyaláztak, fenyegettek bennünket, öklüket rázták, sikoltoztak, hisztériáztak. Pedig csak idősebb, őszbe csavarodott katonanép voltunk... Egyik gyenge egészségű társunkat, aki a város főterén összeesett és elmaradt tőlünk, ájultan is rugdosták, közben minden kis holmiját elrabolták. Hetek múlva került vissza hozzánk – név szerint Balogh Géza tüzérezredes –, teljesen kifosztva, egy zsebkendője, de még sapkája sem volt. Mi adtuk össze neki a legszükségesebb apróságokat. A nehezen mozgó, idős tábori esperest, reverendás papunkat, mivel nem tudott továbbfutni a hullámozó menetoszlopban, vesszővel ütlegették s a puskatust sem kerülhette el. Mikor már kimerülni látszott s meg is vérezték, a másik tábori pap, a református főesperes, idős úr, segítsé-

gére sietett. Sietett volna, de nem engedték hozzá, visszautasították, még alaposan meg is vesszőzték.

Nem részletezem tovább az élményeinket, csupán annyit mondanék még el, hogy az éheztetésnek azt a programját, amit az akkor már békebeli amerikai ellátásban részesülő franciák miránk mértek, a szovjet táborokbeli éhezéshez lehetett csak hasonlítani.

Sorsom szerencsés fordulatot vett, amikor félév múltán teljes legyöngülésem miatt rokkantnak nyilvánítottak egyik társammal együtt, és egy német rokkantszállítmánnyal visszatérhettünk fogságba kerülésünk színhelyére, családunkhoz. A fogságba eséskor elvett, elismervénnyel igazolt értékeinket (arany Marvin karórát, Pelikán tollamat, miniatűr berakásos zsebkésemet) természetesen sosem kaptam, kaptuk vissza. Szabadulásom életmentő esemény volt. De megszűntem katona lenni.

ÍRÁSAIMRÓL

Azon kell kezdenem, hogy a második világháborút követő összeomlásig, pontosabban utolsó otthonunkból, Zalaegerszegről történt menekülésünkig nem különös, de az átlagnál talán többet jelentő könyvgyűjteményünk volt. Mivel a katonai szakirodalom különösen érdekelt, az ilyenféle munkákat szép számban megszereztem, idővel csinos katonai szakkönyv-gyűjteményem lett, melyet mindig szívesen forgattam. Büszke voltam arra a pár bekötött darabra is, melyekben valamelyik régebbi munkám napvilágot látott. F fiatal éveimben ugyanis a katonai irodalomnak ismert művelője voltam, s a régi honvédség hivatalos folyóiratában, a Magyar Katonai Közlönyben és a későbbi Magyar Katonai Szemlében – meg még másutt is – önálló munkáim jelentek meg.

Ezek a nekem oly kedves könyveim és írásaik már nem léteznek. Talán nem is pontos így, mert csak számomra nem léteznek, nincsenek birtokomban, menekülésünkön ezek is elvesztek. Valahol azonban tén meg lehetnek, könyvtárak mélyén szerencsés példányok átélhették a vihart, ha ugyan zúzdába nem adták őket. Hazatérésünk után köny-

A hegyoldalakon elszórt házakban élő parasztok között gyors és megbízható hírlánc működött. Április 30-án délelőtt hallottuk a falusiaktól, hogy előző nap az Allgäu és Voralberg közötti hágót – akkor Adolf Hitler Pass volt a neve, most Hochtannberg Pass – a visszavonuló németek felrobbantották. Ez szolgált volna átkelési útvonalul az Ausztria felől érkező amerikaiaknak. Minthogy elzáródott az út, a Lindau-Immenstadt vonaltól délre eső területen megszállási vákuum keletkezett volna, s hogy ne így legyen, a Lindaunál álló francia egységeket vonultatták be a völgyünkbe. Óriási csapás volt! – senki nem számított rájuk, és senki nem táplált irántuk illúziókat. Okkal. Még aznap délután láttunk elhúzni Sonthofen-Oberstdorf felé néhány nyitott csapatszállítót meg személyautót, utóbbiakban csősapkás tisztek ültek, a csapatszállítók padjain pedig füstösképű arab idegenlégiósok.

Másnap reggel megjelentek a faluban is, nyomban ezután küldönc jött Apukáért, hogy a parancsnokságra hívja: „szolgálati fegyverét vigye magával”. Apám rövidesen visszajött sietve és sápadtan, pisztolya nélkül; a vezénylő francia tiszt egy órát adott a katonai személyek felsorakozására az országút és a falusi bekötőút képezte derékszög réjtjén, az autóbuszok – addig erre-arra Scheunékban pihentek – legyenek menetkészek, ezekkel fogják a törzs tagjait elszállítani Tuttlingenbe, további sorsukról ott döntenek. Gyors pakolás egy könnyű kézipoggyászba és gyors búcsúzás. Mi ketten Anyukával szinte dermedtek voltunk, Édesapám feszült és szótlan. Már csak arra emlékszem, hogy az út szélén állva néztem a katonák sorakozóját: valamennyien köpenyt, bilgerit viseltek, a tisztek fején a fekete, magas csákó. Május elseje volt, elromlott az idő, megfelelt az események hangulatának. Apuka a második sorban állt második- vagy harmadikként. Emlékszem: két kezemmel intettem neki csókot (ahogy életében legutoljára 1984. aug. 2-án is, mikor eljöttem betegágya mellől, és a kórterem ajtajában még egyszer visszafordultam). Ő a jobbjaival – feszesen, mintha tisztelegne – viszonzta s intett, hogy menjek! Nem néztem végig, ahogy a „lefegyverzett ellenséges erők” beszálltak a buszokba, könnyek között hazabotorkáltam, és éppen a ház elé

értem, mikor felbőgtek a motorok, már csak az északnak forduló járműveket láttam.

A szobában Anyuka egy széken gubbasztva sírdogált, ám hamar kiderült ismét, hogy amikor tényleg baj van, ő nem veszi el a lélekjelenlétét. Magához húzott, simogatott, nyugtató szavainak zenéjét ma is hallom: „Kis Hajnukám..., nyugodj meg, drágám..., visszajön az Édes hamar... pár nap...” Tudtam, hogy magát is erősíti, de jó volt átölelve hüppögni és hinni, remélni azt, amit mond. Derék háziasszonyunk egy ibrikben langyos tejet hozott föl, félszeg kis mosollyal Mahlzeitet kívánt, s épp kortyolgatni kezdtük, mikor az ablakunból látható közeli háznál – tőlünk körülbelül ötven-hatvan méterre – az arabok beszállásolása vette kezdetét. Csuda parádésan festettek ezek a suvickos legények: keki egyenruhájuk vállán, mandzsettáján, a csákJukon széles vörös sávok díszeltek, és hófehér kamáslit meg kesztyűt viseltek. Operett-katonáknak is beillettek volna, Anyuka azonban sivatagi rablóknak, majd köznévként Abd-el-Hamid-nak titulálta őket, később a köznyelvben „feketék” lettek.

Nos, a feketék a megszállt ház felénk eső oldalán, félig a szabadban nyomban megnyitották a vágóhidjukat: birkákat vágta le és nyúztak, trancsíroztak, nyárson sütöttek. Förtelmes látvány volt. Az állatokat persze házaktól hajtották el, nem lehetett felróni nekik, hiszen művelt-értelmiségi parancsnokuk se volt különb a Deákné vásznánál, sőt: állítólag orvos százados vala az illető, szemüveges, sötéthajú, fehérbőrű európai, szolgálati fontoskodással és modortalansággal járta végig a házakat, és kevés helyről távozott üres kézzel. Minket – a falu elején – elsők közt keresett fel, benyitott a szobánkba s az „hongroise” gúnyosan elnyújtott hangoztatása közben rámutatott egyik ládánkra. Fekete adjutánsa szuronyt szegezve állt mellette. „Nyisd ki!” – súgtam Anyukának, aki olyan mozdulattal és fintorral tette ezt, mintha undok hernyót fogna meg. A láda tetején selyempapírba göngyölve, benaftalinozva feküdtek a bundáink. A doktor úr nem undorodott tőlük, kiemelte, megszemlélte, majd hanyagul a szuronyos karjára dobta sorban a szép prémekeket, másra nem volt kíváncsi. Morgott valamit és eltávozott, nyomában a fekete vitte a bundákat. Édesanyám aznap késő estig Kuncz Aladár *Fekete kolostorát* és

a „tigris” Clémanceau-t idézte, nem először, ha franciákról volt szó, ám soha nem időszerűbben. Később nagyon fájlaltam szépséges bundám vesztét, főképp a következő télen, később itthon már úgysem hordhattam volna mint „osztályellenség” ilyen kihívó ruhadarabot. Akkor pillanatnyilag szinte érzéstelenített a közvetlen fenyegetés, az elárvultság. Bundáinkhoz hasonló sorsa lett Aladár bácsi teveszór takarójának és Müszike kigyóbőr táskájának, volt ízlése a francia intellektuelnek. A többiektől is elvitt – rabolt – ezt-azt.

Este a szorongástól nem tudtam elaludni, Anyuka felől is halk sóhajokat hallottam, odaszaladtam hozzá, s ahogy magához húzott, éreztem: egyformán szükségünk van a másikra. Melléje bújtam, mint kicsi koromban olykor és mint soha többé életünkben. Hamar elaludtam aztán, ő annál nyugtalanabban töltötte az éjszakát, részeg kurjongatások tartották ébren. Reggelre híre kelt, hogy a feketék a piláf után benyakaltak almaborból, a két szélső háznál nők után kajtattak, de a gazdáknak sikerült megkötözni őket, aztán mentek a parancsnok úrhoz bejelenteni a garázdaságot. Meglepő módon nem ő intézkedett, hanem a vele azonos rangú arab tiszt, aki a Müszike-niéknek szállást adó házban vert tanyát. Az ő intézkedése ősi módszerrel történt: korbáccsal. Később naponta láttuk, verte az embereit, mint a répát; reggelente lovásza szállása elé hozta a lovát – gyönyörű ideges állat volt, emlékeztetett Aranyosra –, az arab kapitány felült, majd a csuklóján függő korbáccsal végigvágott a feszesen szalutáló legényeken. Ez volt a „jó reggelt”. Mondták róla, hogy egy tuniszi herceg, láttuk, hogy a feketék áhítatosan tisztelik. Külseje is előkelőséget árult el, aligha láttam nála szebb, megközelíthetlenebb férfit. Mindig rezzenéstelen arcával, csípős korbácsával ő volt a tényleges parancsnok; a francia, néhány nap múltán el is tűnt a faluból, az arab maradt.

Az első éjszaka ijesztő hírei után azonban Anyuka jónak látta biztonságba helyezni magunkat, s elhatározta, hogy „legalább míg a kedélyek lecsillapodnak” fölmegyünk az iskolába, a többiekhez. Az új iskolában azonban férfiak eddig sem laktak, ott nem került volna hely. Bozsó és Kati készek voltak egy fekhelyre összeszorulni s nekünk helyet csinálni, de ezt nem fogadhattuk el, kivált, hogy Ujlakyné, aki jelen volt a tanakodásnál, szó nélkül bevonult lakosztályá-

ba, ahol két lányával maradt, miután az ő férjét is elvitték. Mentünk tehát a régi iskolába, oda hasonló okból mások is betelepedtek (így Hemmertné a mamájával) a megürült helyekre. Egy kis helyiségben találtunk két fekhelyet, jobbra nem számíthattunk. A „tyúkólban” azonban dermesztő hideg volt, odakint valóságos tél lett, itt pedig nem lehetett fűteni. Vittünk magunkkal vízmelegítés céljára egy villanyrezsót, ennél melegedtünk. Két éjszakát töltöttünk ott, s én már próbáltam rávenni Anyukát, hogy menjünk vissza Mosbacherékhez, a feketékről nem jött rossz hír azóta, ő már hajlott is rá, végül eldöntötte a dolgot Ozoray Zoltán hazaérkezése. Az öreg daliát a franciák visszaküldték, miután Major feltárta a megszállók főparancsnokságánál a visszamaradt, nagyszámú családtag védelmet igénylő, ellátatlan helyzetét. Ozorayt találták alkalmasnak a pástorolásunkra. Tőle megtudtuk, hogy a többi férfit hadifogolyként Franciaországba indították útnak, visszatértükre egyhamar nem számíthatunk; mi bántatlanul maradhatunk jelenlegi helyünkön. Az idő kicsit javult, már nem havazott, az olvadó latyakot enyhülő szél szárítottta fel, a felhők puha, nagy csomókban ültek egy-egy hegy derekán szétszakadozva. Lógó orral tértünk vissza szobánkba, mert közvetlen helyzetünk rendeződni látszott ugyan, de Apuka ismeretlen sorsa, hiánya elkésérített. „Szegény drágám!...” – mondogatta Anyuka, és elfutotta szemét a könny. Egyet éreztünk, mégsem egyformán. Tudtam, hogy azért meséli, meséli egyre gyerekkori és fiatalkori – legtöbbször: ifjú házaskori – történeteit, mert szüksége van rájuk. Nem lettem ingerült a hajszálra egyforma, agyonismert fordulatoktól, valahogy számomra is otthonosságot, állandóságot jelentettek, ahogy menekülésünk kezdetén a boggyoszlói estéken; nem pótolták Apuka hiányát, mégis enyhítették a hiányán érzett keserűséget. Soha életünkben nem volt olyan zavartalanul bensőséges kettőnk kapcsolata, mint ezekben a hetekben, hónapokban.

A jóbaráti kör hölgytagjaival és természetesen Kováchékkal sűrűn összejöttünk, de a férfiak nélkül sótlanabbak lettek az együttlétek, noha Müszi néni mindig fűszerezte a nyomott hangulatot. A falu hozzá szokott a feketékhez, akik elég jámborul viselkedtek, a korbács ráncba szedte őket. Az ablakunk előtti térség – szerencsére elég távoli –

alsó szélén folyt naponta a birkavágás, nyúzás, sütés, amíg csak itt tartózkodtak; a helyi lakosságot békében hagyták.

Néhány nappal Ozoray visszaérkezése után az addig csöndes női társadalom életét nagy háborúság dúlta föl. Tuntyi bácsi ugyanis – így hívtuk széltében az asszony és a kuvasz terrorja alatt álló vezetőnket – Major utasítása szerint birtokba, illetve biztonságba kívánta volna helyezni a volt törzs pénztárát, a tábori kasszát, mely egy Szita nevű géhás százados nejénél maradt, a férj utolsó percekben lakhelyük pajtájában a széna közé rejtette. Kizárólag pengő volt benne – mint kitűnt körülbelül 5 millió –, márka szinte semmi, mert Major április végén előrelátón mindenkinek kiutalta a májusi fizetését, pótlékát, zsoldját. No, de ahogy a pénztár és a pengőmilliók létezése kiderült, a nők nagyobbik fele iszonyú kapzsisággal vetette volna rá magát. Követelték, hogy Ozoray ossza szét! A pénzosztók táborának hangadója Ujlakyné lett, számos társa között Hemmertné és mamája voltak a leghangosabbak. Szegény Tuntyi bácsi kétségbeesve hápogott, mikor a fűriák az iskola előtt nekiestek, követelöztek, visítottak. „Micsoda baromfiudvar!” – jegyezte meg Édesanyám, aki az első perctől abszurdumnak tartotta ezt az ostobaságot. Nemcsak azért, mert a pengő akkor már szinte semmit nem ért Magyarországon sem, de erkölcs és ízlése is tiltakozott az eljárás ellen. „Az a pénz nem a miénk” – jelentette ki többször, mikor nekiszegezték a kérdést. Ezen a véleményen voltak barátnőink, Kováchék meg a Major-família is.

Ozoray kezdettől minden ügyet megtanácskozott a két bölcs öreggel, Aladár bácsival és Major Gyula bácsival, őket ugyanis a franciák koruk és nyugalmazott illetve civil voltuk folytán nem cipelték el. Megbeszéléseiken rendre részt vettem, mert szükségük volt gépíróra, és engem hívtak. Leltározni is kellett, ehhez aligha maradt nálam tájékozottabb személy a csoportban. Néha jelentést, néha névsorokat, egy-egy levelet kellett megírni, tehát amolyan titkárnői funkciót töltöttem be, a három öreggel igen jóban voltam. Eszük ágában sem volt a pénzt szétosztani, csak megfelelő kibúvót kerestek, míg lecsillapszik a feltüzelték mohósága.

A két párt közben sziszegve fűjt egymásra, a pénzosztók kupaktanácsot tartottak, petíciót fogalmaztak, esténként a „mieink” tárgyal-

ták juvenalisi éllel a képtelen ötletet kiagyáló „libákat”. A vizsálynak az vetett véget, hogy egyik nap jeep-en két francia tiszt érkezett a faluba, Ozorayhoz mentek, és lefoglalták, elvitték a „hadizsákmányt”. Véletlenül épp akkor értünk föl Anyukával az iskolába mikor Tuntyi bácsi hírül adta az otlólévőknek a történeteket. Azt a hangzavart, ami erre kitört?! Ujlakyné nyomban kijelentette, hogy „valaki nyomra vezette őket”, és sértett méltósággal lakosztályába vonult. Mi inkább szerencsésnek tartottuk a fordulatot, mely elvágta a további értelmetlen vitákat, a három öregnek malomkő esett le a szívéről. Igen ám, de másnap ketten-hárman is – a hiteles Bozsó legelsőnek – megsúgták, hogy a nagyasszony engem gyanúsít az árulással, merthogy „biztosan jóban van a franciákkal”. Hirtelenjében nem is értettem igazából, mit akar ezzel mondani, oly nyilvánvaló képtelenség volt, Anyuka viszont jól értette. Mérheterlenül felháborodott, és haladéktalanul fölment a volt barátnőhöz: „Ezt nem hagyom annyiban!” – Ónagysága maga nyitott ajtót, Anyuka a küszöb előtt állva – én jóval mögötte – kérdőre vonta, körül többen voltunk tanúi a jelenetnek: „Mit akar ez jelenteni?” – kérdezte végül azon a dermesztő jeges hangján, mely által legforróbb indulataim is úrrá lett. A válaszra egészében nem emlékszem, jobban a szúrós fekete pillantásra, mellyel a tábornokné ölni tudott volna; valamit mondott a „szomszéd francia tisztről” (az arab főnök tanyázott velünk átellenben), akivel én, vagy mi bizonyára konverzálunk. Soha az arabbal szót nem váltottunk, ő sem állt szóba polgári személyekkel, ez köztudott volt. Édesanyám rövid, kemény válasza így végződött: „...a sanda, piszkos gyanúsítgatásodat kikérem magamnak, ezt jól jegyezd meg!” Sarkon fordult, karon ragadott, elviharzottunk. Többé Ujlakynéval és a lányaival futólag sem találkoztunk. Soha nem derült ki, miképp ötlött eszébe a franciáknak a tábori kassza. Valószínűleg Majorék kihallgatási jegyzőkönyvében szerepelt, de azt sem tartottuk kizártnak, hogy szegény Tuntyi bácsi maga jelentette be, minthogy a magyar kincstárnak már mit sem ért, őt pedig a megszállók intézkedése megmentette a lármas boszorkánnyok vegzatúrájától.

Míg ez a vihar dúlt, híre jött, hogy a legendás De Gaulle Lindauba érkezett a németországi megszálló csapatok szemléjére. A csoport-

tunkhoz tartozó idősebbik Vasváryné régről ismerte a táborno­kot, ugyanis férje, Vasváry József a harmincas években Belgrádban volt katonai attasé, és még ezidőből eredt köztük valami kapcsolat. Etti hát elhatározta, hogy Lindauba utazik, és beszél vele, nemcsak személys érde­kében, egész csoportunk további életére, a férfiak várható jövőjére nézve szeretett volna választ, ígéretet, segítséget kérni. Maga mellé vette társul az útra Pummer Mártát, aki jól beszélt franciául. Korai vonattal indultak a sonthofeni állomásra, estére vártuk őket vissza.

Tény, hogy a Bihlerdorfban maradt csoport élete csak pillanatnyilag folyt rendezetten, már a közeli jövő is nélkülözésekkel fenyegetett. Senkinek nem volt jövedelme, márkatar­taléka kinek több, kinek kevesebb, de kiadása mindenkinek – ha más nem, hát lakbér, jegyre kiváltott élelmiszer. Nekem ugyan kevés­sé fáj a fejem a közgondok miatt, de ma már jól megértem a felelősebb nemzedékhez tartozók aggodalmait. A mi pénzünket Anyuka a rá jellemző takarékos­­sággal kezelte, elég bőven volt márkánk, de nem tudhattuk meddig kell belőle élnünk, utánpótlás pedig – egyelőre – nem mutatkozott. Vártuk hát vissza Ettit és Mártát a napon, vajon milyen szerencsével járnak? Az iskolák táján többen összeverőd­tünk, s éppen arról beszél­­tünk Sávolynéval, hogy a Pummer-fiúk kíséretében eléjük kéne men­nünk este az állomásra, mikor nagy fekete autó kanyarodott föl a fa­lu utcáján, két hölgyünk szállt ki belőle, a gavallér francia gé­nérale kocsin küldte őket haza. Mindketten illedelmes sötét kiskosztümöt és fehér blúzt viseltek, ma sem tudom pontosan miért, de ezt látva mo­so­lyognom kellett: „mint a zárdanövendékek” – ilyesmit gondoltam.

Köszönhetően eltökéltségüknek bejutottak De Gaulle színe elé, aki emlékezett Ettire. Némi időt kért, segítséget ígért, s addig is meg­hívta a hölgyeket egy ünnepségre-fogadásra, amit pár nap múlva tart a rezidenciáján. Mivel a beszámoló­ból értesült róla, hogy köztük színésznő is van, őt is meghívta. Eszter ugyan kukkot sem tudott franciául, Ettit ez komolyan aggasztotta, az érintettet azonban legkeves­bé sem. Kitalálta ő a maga hatásos entrée-ját, melyről utóbb Márta részletesen beszámolt. Toalet­­tjének alapját gyönyörű, kalocsai him­zésű mellénye adta, alája bő ujjú fehér blúzt vett, Juhász Kati ugyan-

csak bő, húzott fehér selyemszoknyájával kifogástalanul elegáns, magyar kisestélyi állt elő; gyűrűs barna hajára Eszter színes selyemszalagokból valami pártaféleséget kreált. Ebben az öltözékben, kezében nagy mezei virágcsokorral lépett pódiumra a lindai francia főhadiszálláson. A közönség túlnyomórészt férfiakból állt, az első sor közepén ült a tábornok. A pódiumon zongora, Eszter melléje lépett, csokrárt levágta a zongora fedelére, s a tábornokhoz fordult: – „Monsieur général, je suis triste!” Néma csend lett. Ő meg elkezdte unisono énekelni a *Szól a kakas már...* kezdetű dalt. Kicsit karádyos hangja volt, kevésbé nazális, meleg és telt. Remekül illett a szép dallamú, régi-régi énekhez. Márta szerint tomboló sikere volt, megújrázták, ő pedig befejezésül a csokrárt De Gaulle lába elé röpítette. Fellépése nem maradt hatástalan az biztos, néhány nap múlva Eszter a legnagyobb csendben eltűnt a faluból. Mikor Etti szintén rövidesen Lindaubába költözött sógornőjével együtt, mert a marsall ott egy villában helyezte el őket, és Márta, aki látogatóban járt náluk, úgy értesült, hogy Eszter már Párizsban van. Édesanyám egyetlen szóval kommentálta a hírt: „Jellemző!” Nem vitatkoztam vele, magamban azonban éppenhogy nem ítéltam el színésznőnket, ellenkezőleg, ámbár mit tudtam én akkor az ilyen esetek motívumairól?! – Nemsokára saját szemüleg láttam De Gaulle-t: valami katonai díszelgést tartottak Sonthofen környékén, az arra vonuló-gördülő egységeket többen a falusiakkal együtt néztük az út mentén. Nyitott személyautókban parádés tisztek ültek, a legelegánsabb, hatalmas kocsiban a híres férfiú, jóval magasabb volt a mellette ülőnél és az orra – eltéveszthetetlen. Mereven nézett előre, az útfélen ácsorgók némán figyelték, egyetlen hang nem hangzott el. A Vasváryné révén tőle remélt segítség ábrándja gyorsan szétfoszlott, még a fogadás alkalmával közölte ugyanis Ettivel, hogy ők csak átmenetileg vannak ezen a vidéken, hamarosan felváltják csapataikat az amerikaiak, tehát nem rendezkednek be.

A május eleji zord időjárás elmúltával csodaszép, tökéletes május következett, körülbelül 20-a táján volt pünkösöd, errefelé nagy-nagy ünnep; a bajorok nem csak szíkatolikusok, sokkal vallásosabbak is a mi – akár régi – katolikusainknál. A templomocskában egy másik községből jött pap misézett, Bihlerdorfban nem volt lelkész, ám –

szerencsére – mi már nem fértünk be, kint az ég alatt ájtatoskodtunk kicsit. Ebéd után Bozsóval és Katalin hármában fölkerelkedtünk, hogy kószáljunk a virágos réteken, élvezzük a kicsattanó természetet, a mézszínű, sugárzó napfényt. Vittünk plédet, Bozsó a rajztábláját és rajzeszközeit hozta, gyakran rajzolgatott időöltésképpen. Már említette, hogy szívesen lerajzolna, no! – most kint a szabadban nekilátott, mert „rájöttem, hogy a napfény illik hozzád legjobban”. Letelepedtünk egy erdőszélen, Bozsó és én a pléd átellenes sarkán, Kati oldalt tőlünk, ő mesélgetett, nevetgélt, nagyon kedélyes, kedves lány volt. Közben alakultak körvonalaim a rajzlapon. A jelenet képe ma is oly élénk bennem, mintha kívülről szemlélném. Az elégszer és eléggé el nem mondható szépségű táj csodálatos színei, mi hárman a kávébar-na takaró föltján: a kacagós fekete, egy lenge, komoly szőke és az engedelmesen veszteg ülő modell háttal, neki csak tarkavirágos ruhája, vállára hulló szőke haja látszik. A jelenetet örök arannyal vonja be a kristálytisztá, átlátszó levegőn átzuhanó napfény. A képen Bozsó még sokat dolgozott, nem volt vele elégedett, de nem hagyta abba. Iparművészeti Főiskolára járt, tán némi önérzet sarkallta, bár mindig dilettánsnak minősítette magát. Végül félig hunyt szemmel magam elé nézve örökített meg. „Nem mintha Leonardo volnék” – magyarázta –, „csak hát a tekintetedet sajnos nem tudom elkapni.” Nem kértem, magától adta ide a képet, aláírta, hogy „Bozsó”. Anyukának nagyon tetszett, megőrizte, később Apuka maga keretezte be, és ágyuk fölött függött halálukig. (Mikor 1990 nyarán Anyuka lakását fölszámoltuk, s az ócskás egyben vásárolta meg a berendezést, későn vettem észre, hogy grafit-portrémat is elvitte a falról. Talán nem is baj, úgylis elveszett már minden és mindenki abból a világból, amelynek utolsó tárgyi és személyes emléke volt.)

Barátnőimmal mindig tudtunk beszélgetni, de ha valaki azt gondolná, hogy három csinos, fiatal nőnek, aki konkrét férfitartnerét éppen nélkülözni kénytelen, nem lehet adekvátabb témája, mint a „férfi”, a férfi mint olyan, mint izgató és nosztalgikus kielégülés, az nagyot tévedne. Beszéltünk persze konkrét személyekről nem sok kímélettel – ebben Bozsó szerint verhetetlennek bizonyultam –, de amolyan női intimitásokat, érzéki szférákat soha nem érintettünk.

Egy-egy apró megjegyzésből tudtam csupán, hogy férje távollétét Bozsó bánta is, nem is, mert „addig legalább nem leszek terhes”.

A bihlerdorfi pünkösdsnek egy kulináris élvezet is emlékezeti maradandóságot biztosított. Szombat este derék Hausfraunk felhozott egy cseréptálcában túrót meg egy ibrikben tejfölt ünnepi ajándékol. Zsíros, omlós, krémes, alpesi minőségűt. Tudtuk, hogy szegény Aladár bácsi szenvedve nélkülöz valami ízletesebb, jobb ételt, hát Anyuka gyorsan határozott: túrós gombócot csinál a rezsónkon és meghívja az öregeket. Úgy lőn. Grízt kaptunk jegyre, konyhásainktól egy szelet szalonnát pörccnek, tojást vettünk valamelyik háznál. Estefelé az ablak előtti asztalon egy tálban ott gőzölgött, remegett a rakás habkönnyű gombóc; Anyuka ennek nagy művésze volt, tányérján ki-ki leönthette sűrű tejföllel, zsíros pörccel. Iszonyúan finom volt; Aladár bácsit hitvese fékezte volna az evésben – ma is hallom kicsit szemrehányó hangját: „De Aladár!” –, Anyácskám meg biztatta, s a finom, arisztokratikus öregúr falt leírhatatlan gyönyörűséggel, az utolsó szemet Anyuka rakta a tányérjára. Százszor emlegették még Müszí néni-vel ezt a túrógombócot. Sajnáltuk őket másért is. Menyit ekkoriban összeköltözött Peterdynével (Magdával), és esténként gyanús kirándulásokra indultak. Tudott róla mindenki. Müszí néni nem kerülgette a forró kását, azzal zárta le a témát, hogy „ez a Gyurka fiam dolga”. Gyurka fiam ártatlan, kékszemű vezérkari százados volt – fogságban. Néhányszor tanúja voltam, ahogy Müszí néni a napi élet során menyével találkozáskor szót váltott. Semmi neheztelés, csípős felhang vagy célzás, még ridegség sem nyilvánult meg részéről, természetes, higgadt nyugalma mit sem változott. Esti összejöveteleken ettől függetlenül is fölmerült a sok fiatal hadiözvegy és nem-özvegy meg a megszálló katonák egyre nyilvánvalóbb kapcsolatának témája, ugyan csak Müszí néni-nek ennyi volt a hozzáfűzni valója: „Jövőre minden faluban marad egypár pepita gyerek souvenirnek”.

Gáldy Mici új barátnőt hozott a társaságba, a kedélytelen-korrekt Pálfy őrnagy feleségét, Ritát. Ismertük jól, de ekkor barátkoztunk össze melegebben. Nagyon magányos maradt, Mici ezért karolta föl, nem beszélt jól magyarul, osztrák földről hozta az ura pár éve. Csupa gömbölyűség volt rajta minden: a kicsattanóan pirosposzsgás képé-

től a kisujja hegyéig, a fülcimpájáig, mégis nagyon gusztusos, csinos benyomást tett. Rendkívül „nett”, jólelkű, hálás teremtés volt, s boldog, hogy a magyarok között németül beszélhet. A barát(nő)i együttlétek egyre inkább nagy séták, kirándulások formáját öltötték, a vidéknek nem lehetett ellenállni. A nem túl távoli célokhoz Aladár bácsi is velünk jött ezüstfejú sétatálcáját emelgetve; rajtunk, kettőnkön kívül legkitartóbb volt Müszi néni, Gáldy Mici és Vörös Mária, őt testvérkéje Májónak hívta, lassan mi is így neveztük. No, és napi sétákat tettem délelőttönként Mukival, már kézen fogva lépegetett mellett az iskolák körüli elplanírozott utacskákon. Kezdt beszélni, babamódra neveket, szavakat mondott figyelmes artikulációval; az én nevem (Hajni) például így hangzott: „an-ji”. Főképp kérdezett, mégpedig úgy, hogy a tárgyra – Mi ez?-képpen – rátette a jobb mutatóujját, lehetett ez virág – leggyakrabban – vagy bogár, levél, kavics, a gyűrűm, a saját cipője. Állandó játéka lett, hogy sétánk végeztével, mikor az iskola kapujához értünk, megállt és a „kérdező” ujját pofácskájára nyomta, én meg mondtam: „Te vagy Muki.” Ő utánam többször: „Muki, Muki!” – és kacagott teli szájjal, ragyogó, rizskása fogaival. Egyre szebb lett. Ha a réten legelő tehenet látott, alig lehetett elvonszolni, bámulta, mint egy tüneményt. Magyaráztam neki a tehen és tej összefüggését, s nagy diadal volt számomra, mikor egy tehen csodálásra ismét földbe gyökerezett, és ujjával rámutatva, szája szélét széthúzva mondta: té-é-éj. (A réten nem legelt sok tehen, föl-hajtották már korábban az állatokat magasabb rétekre, az Almra és csak ősszel hozták vissza a falvakba.)

Persze nem sütött mindig a nap, bár borús idő ritkán volt, inkább gyors, váratlan záporok keletkeztek. Egyáltalán: a felhők itt egészen másképp viselkedtek, néha bennük voltunk, néha szinte a fejünkre lógtak, hegyoldalakat fődtek be, olykor kisebb-nagyobb pamacsok, dunnák lettek. Néha heves özvénnyel árasztottak el, majd ragyogó napsütésben elpárologtak. Júniusban lehetett, hírt vettük, hogy egy immenstadi raktárban krumplit lehet kapni, tíz kilót. Májó hozott maguknak, nekem se kellett több. A háziaktól elkértem a húzós kis-kocsit, és nekivágtam az országútnak ragyogó szép reggeli időben. Hamar megtaláltam a raktárat, a magammal vitt zsákba került a

krumpli, és indultam visszafelé. Félúton lehettem, mikor pár perces borulás után kitört a zivatar, mintha dézsából öntötték volna. Ballonkabátom alatt a világoskék, vékonycsíkos, angolos selyemruhám szempillantás alatt átázott, a bőrömön folyt a víz, és folyt hazáig. Egészen langyos volt; határozottan tudtam, hogy nem fogok megfázni. Így is történt, még egy tüszentes sem lett belőle, csak Anyuka rémüldözött egy darabig. A krumplit elfeleztük Gáldy Micivel, akinél margarinos sült krumplival delektálta magát egy este a társaság.

Attól a perctől kezdve, hogy egerszegi otthonunkat elhagytuk, alaposan megváltozott az élethez való viszonyom. A világ, a környezetem a maga szereplőivel többé nem filmként vonultak el előttem, közvetlen kapcsolat alakult ki mindennel. A valóság nem szemlélt díszlet volt már, hanem az én saját valóságomhoz tartozott, ahogy az élet is az én magam élete lett, melynek minden mozzanatában teljes odaadással részt vettem. Benne éltem és bennem élt. A változást akkor még alig fogtam föl, csak jóval később.

Rendkívül élveztem a sok új embert, akikkel találkoztunk, s akik annyifélek voltak. Többnyire eleve bizalmat éreztem irántuk, ab ovo jóhiszeműségem még naivan szilárd (súlyos évtizedek rongyolták el később); ez az örökletes – Apukától származó – hibám akkor még meglehetősen indokolt volt, mivel mások, a többiek, tehát a világ igen barátságosan fogadott. A jóindulat készségét – elenyésző kivétellel – mintegy spontán kiváltottam az emberekből. Természetesen előfordult, hogy valaki iránt idegenkedést éreztem, aminthogy különös rokonszenveim is gyakran racionális indok nélkül támadtak. Szüleim, majd jó barátaik véleménye föltétlenül befolyásolt, de fokozatosan kialakult bennem egy spontán értékrend- és magatartásnorma, ami megfoghatóbb volt a tisztán ösztönös szimpátiáknál és unszim-pátiáknál, ámbár tételekké nem tudtam volna fogalmazni; intenzív tartalmakként sűrűsödtek bennem, és saját magatartásom gyakorlatában elég megbízhatóan vezettek. Legalábbis a számomra adódó helyzetekben és társadalmi körben. Itt végeztem első alaposabb emberismereti leckéimet, amennyiben megnyilvánulásokon, tetteken, viselkedéseken elgondolkozva, némileg elemzően próbáltam kiről-kiről helytálló véleményt formálni. Ekkoriban már tudtam, hogy egy em-